

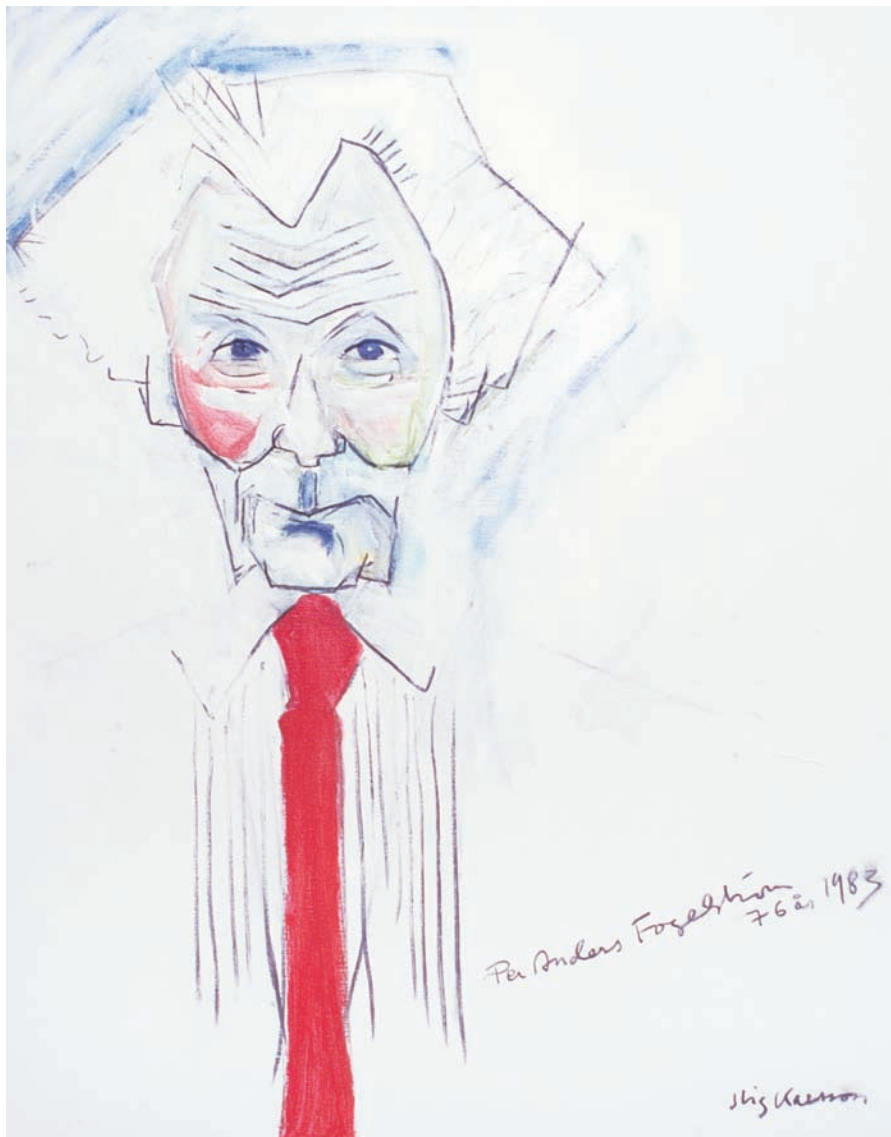
vägen till historien

genom en boksamling

Till vänster: Per Anders Fogelström.
Foto: Jerry Lantz 1965, SSM.

Stockholms stadsmuseum fick som testamentarisk gåva i januari 1999 Per Anders Fogelströms samling stockholmiana. Den innehåller litteratur, fotografier, kartor, grafik och några föremål. Här finns cirka 90 hyllmeter handlingar och övrigt material, varav bokdelen består av cirka 80 hyllmeter.

Artikelförfattare: Susanna Strömberg

Per Anders Fogelström, porträtt av Stig Claesson. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Fogelström levde från 1917 till 1998 och växte upp på Södermalm. Med sina historiska romaner (*Mina drömmars stad*, *Barn av sin stad*, *Minns du den stad*, *I en förvandlad stad* och *Stad i världen*, 1960–1968) erövrade han en stor läsekrets, som genom några arbetaröden fick uppleva huvudstadens utveckling från industrialismens genombrott till mitten av 1900-talet.

Samlandet

Till en början ville Fogelström skriva om nuet, historien var inte så viktig. Historiska romaner och skådespel tyckte han principiellt illa om. Han började också sin författarbana med att skriva romaner med förankring i nutiden. Med tiden ökade intresset och nyfikenheten på den närmaste omgivningen. När han gick genom staden började han upptäcka spår från det förgångna. För

att lära känna det förflutna började han spara på fakta om Stockholm.

Omkring 1945 påbörjade Fogelström sitt samlande i ganska blygsam omfattning och i första hand om Södermalm. Samlandet och läsandet av böcker, småskrifter, pressklipp och bilder tog dock allt mer tid och han reste landet runt efter åtråvärda exemplar. Det blev ett fritidsintresse och han hade först ingen tanke på att använda materialet i sitt skrivande. År 1953 kom *En bok om Söder* ut och isen var bruten. Samtidigt växte också idén fram att skriva en historisk romansvit om Stockholm. För att detta skulle kunna göras behövde han historiskt källmaterial. Det hade blivit för tidskrävande att gå till bibliotek för att söka alla fakta, det var alltså bättre att skapa sitt eget bibliotek och arkiv.

Fogelström skriver i *Vägen till nuets stad* från 1985: «Jag behövde uppgifter om hela staden, sedd ur alla tänkbara vinklar. Hur var folk klädda *under* kläderna som man såg på bilderna? Hur bodde de och vad åt de? Hur var renhållningen ordnad, när fick man vattenledningar och kloakrör? Vad gjorde en sumprunkare, hur tillverkade man tvål?» För Fogelström var de minst skildrade människorna intressantast, de som ofta hade utnyttjats, förbrukats och sedan snabbt glömts.

Att göra boksamlingen sökbar och bevara den för framtiden

Vid överlämnandet av Fogelströms samling upprättades ett gåvobrev med tre villkor: Samlingen ska hållas samlad och Stadsmuseet får inte avyttra samlingen. Ett andra villkor är att allmänheten har rätt att i museets lokaler ta del av specificerade delar ur samlingen. Och det tredje villkoret är att forskare, efter överenskommelse med bibliotekarie eller antikvarie vid museet, äger

direkt tillträde till samlingen.

Sedan 1999 har Stadsmuseet fått ekonomiskt bidrag av Samfundet Sankt Erik, Stockholms stads Brandkontor och Jacob Wallenbergs Stiftelse till katalogiseringen av boksamlingen, för att göra den tillgänglig i bibliotekets datoriserade katalog.

Som bibliotekarie fick jag till uppgift att katalogisera boksamlingen. Det arbetet utförde jag från våren 1999 till sommaren 2005. Vi på Stadsmuseets bibliotek har utarbetat ett speciellt katalogiseringssystem, som följer Fogelströms egen uppdelning av ämnesområden. Katalogiseringen har skett på en detaljerad nivå, där även recensioner, tidningsurklipp, anteckningar, understrykningar och dedikationer noteras. Delar av samlingen går också att återfinna i den nationella biblioteksdatan Libris.

Litteraturen är väl använd och har med åren blivit sliten. När det gäller bokvård har principen följts att böckerna ska bevaras i ursprungsskick, så lite som möjligt ska åtgärdas. I första hand har mappar gjorts i syrafritt papper, till trasiga och sköra skrifter. Bokbindarna på Kungliga Tekniska Högskolans bibliotek har hjälpt till med dessa.

Boksamlingens omfattning

Fogelström har uppdelat litteraturen i 22 huvudavdelningar. Dessa avdelningar är i stort: standarverk, bildböcker, stadsdelshistorik, kommunala verk (vatten, avlopp, kommunikationer, broar, hamnar, brand etcetera), kyrkor och skolor, nöjen (teatrar, krogar, utställningar, sport och friluftsliv etcetera) arkitektur och stadsplanering, stockholmsskildringar (prosa och poesi), socialt (sambhällsvård, sjukhus, fängelser, polis), arbetarrörelse, företags- och fackföreningshistorik och memoarer.

Ur Petter Jonas Bergius: *Inträdes-tal, om Stockholm för 200 år sen och Stockholm nu för tiden*, 1758. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Totalt omfattar samlingen omkring 6 200 volymer. Cirka 290 av dem är från 1700-talet, 1 100 från 1800-talet och huvuddelen (ungefär 4 800) från 1900-talet. Knappt 1 900 är småtryck av olika slag, som broschyrer, kungörelser, urklipp och särtryck. Av 1900-talslitteraturen är drygt hälften tryckta före 1950.

Axplock

Samlingen uppvisar en stor bredd och de viktigaste verken inom varje ämne finns vanligtvis representerade. När det gäller standardverken har Fogelström de klassiska uppslagsverken, som Dahlgren, E. W., *Stockholm 1897*, Strindberg, A. och Lundin, C., *Gamla Stockholm* och Lundin, C., *Nya Stockholm*, *Sankt Eriks årsbok*, Tjerneld, S., *Stockholmsliv* med flera. Han har också några rariteter, som Ferlins *Stockholms stad* från 1858 och Elers, J., *Stockholm* i fyra delar utgivna

1800–1801. En intressant äldre bok är Petter Jonas Bergius inträdestal till Vetenskapsakademien 1758: *Inträdes-tal, om Stockholm för 200 år sen, och Stockholm nu för tiden*, där han jämför Gustav Vasas Stockholm med 1750-talets.

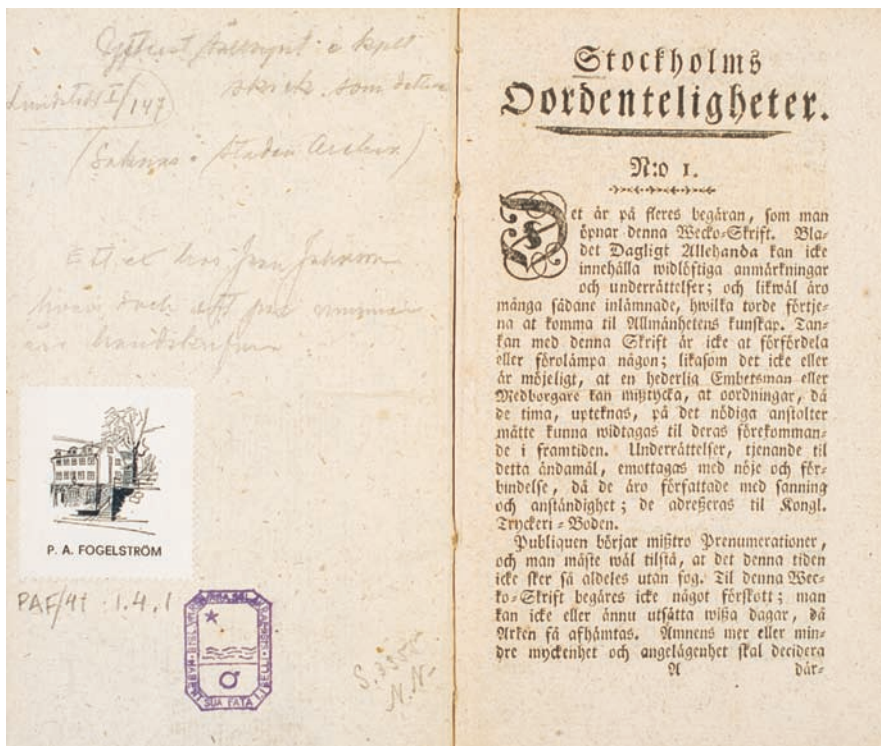
Stockholms oordentligheter

Under litteratur rörande Stockholms och Sveriges historia finns en av de mer sällsynta skrifterna *Stockholms oordentligheter*, en tidskrift som utgavs mellan åren 1770–1771. Den var till formatet en liten tidning, 10,5 x 17,5 cm, som utkom i 16 nummer, innan den upphörde i januari 1771. *Stockholms oordentligheter* berättar om vardagslivets besvär och läsekretsen uppmanas att medverka. Fogelström har skrivit en artikel om tidningen i *Sankt Eriks årsbok 1994*. Enligt honom gav bladet vardagsskildringar och fakta som inte så lätt gick att hitta på annat håll, men som ändå verkade stämma med andra mer seriösa källors uppgifter.

I tidningen upptogs missförhållanden om exempelvis smutsen på stadens gator, lösspringande hundar, ovetliga kuskar, ohederliga skomakare, tjuvar och hasselutrotare, *) tiggande spektakel från fabriker, dyra och dåliga krogar. En insändare ansåg exempelvis att tjuvarna ofta var lättingar, sysslolösa dagdrivare som sov hela dagarna, men klagade över dåliga inkomster. «Om dessa lata människor lärde sig att sticka strumpor – ja, så skulle mycket vara vunnet.»

*)«Årligen utgå en ganska myckenhet hasselspön till brottslingars bestraffande.»

I samma avdelning som standardverken finns också bokfilmer, årsböcker, kalendrar och tidningar. Tidningarna består ofta av enstaka nummer, eftersom det för Fogelström var en praktisk

Ur *Stockholms oordentligheter*, 1770. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

omöjlighet att samla större mängder.

Han hade stor nytta av exempelvis tidningen *Fäderneslandet* (finns i spridda årgångar mellan 1860–1908). I den skildrades många händelser som andra tidningar inte brydde sig om att nämna. *Fäderneslandet* redovisade nyheter både från huvudstaden och från landsorten. Under rubriken «Rättegångs- och polissaker» (nr 1860:57) kan man bland annat läsa om ett våldsamt uppträde på Ladugårdsgärdet mellan artilleristen Stenbom och korporalen Hagman, då Stenbom «hade afdragit sin stövel och med å densamma fastsatat sporren tilldelat Hagman flera svåra sår i hufvudet så att Hagman måste till kasernen hemförslas».

Ett återkommande kåseri i tidningen *Fäderneslandet* är «Bref till svägerskan i L». Elma som är på besök i Stockholm skriver följande till sin svägerska: »När

jag kommer hem skall du få höra att jag är en riktig Stockholmska hvad språket beträffar. Jag säger ledigt alla termer, både *tajjitt* och *stajjitt* och *gajjitt* m.fl. Så här heter det t.ex: Vem har tajjit mina noter? Åh, ingen kära du, dåm ligger ju der. – Ack hvad den stockholmskan klingar väl; den är för mina öron lika välljudande som italienskan.»

Den Phule och Slas

Av skämttidningen *Joker* finns nummer 1947:1. Fogelström var ansvarig utgivare och redaktör för månadstidningen som utkom 1943–1947. Här skrev han artiklar under signaturen «Den Phule» och «Gunnar Turland». Han skrev också under en återkommande rubrik «Nästa man till rakning». Kända skribenter och konstnärer engagerades till tidningen. Mot slutet av *Jokers* levnadstid skrev Fogelström och medarbetaren

Stig Claesson nästan allt i tidningen och den fick en ökad inriktning mot kultur. I nummer 1947:1 finns en artikel av «Den Phule» och «SLAS» med titeln «Den glömda sjön», som handlar om trakten kring Klara sjö.

Stockholm i bild

Fogelström ansåg att bildverk skulle ingå i en stockholmiansamling. Exempelvis finns Carl Johan Billmarks färglitografier, Ferdinand Tollins *Utsigter af Stockholm* från 1842 och Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua* i 1900-talstryck. Av tryckta fotoalbum med bilder över Stockholm från 1800- och 1900-talen finns ett stort antal som ofta är svåra att närmare datera, eftersom de saknar uppgift om tryckår och fotograf.

Stadsdelarna

Stadsdelshistoriken består av omkring 330 titlar. Flest skrifter har stadsdelen Södermalm, med cirka 150 titlar. Fogelström har själv skrivit flera större och mindre skrifter. Ett intressant exemplar är hans egen *En bok om Kungsholmen* från 1965. Boken ser

Ur *Joker*, 1947:1. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Ur Bäckström, P. O., Tollin, F., *Utsigter af Stockholm*, 1842.
Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

mycket använd ut, ryggen har lossnat och omslagspappret är trasigt. När man öppnar den förstår man varför. Han har klistrat in små tunna papperslappar med maskinskriven text mellan bladen här och var. Lapparna innehåller kompletterande uppgifter till texten. För övrigt förekommer det mycket sparsamt med anteckningar i Fogelströms böcker. Han föredrog att ha dem klotterfria.

För Fogelström var handskrivna och maskinskrivna skrifter som han fått av gamla stockholmare dyrgräpar. I maj 1965 skrev Hugo Andersson ett brev till författaren och berättade om sina minnen från Katarina, där han växte upp. Han berättade om lärarna i plugget, om kondiset på Södermannagatan 22, där han köpte gräddstrutar för 5 och 6 öre stycket, om träbensgumman som sålde snask i hörnet av Åsögatan/Södermannagatan. Brevet avslutades med en hälsning från «Söderkissen Hugge». Fogelström har skrivit ut brevet på maskin och gjort ett litet häfte av bladen.

De allra flesta originalmanuskript till Fogelströms böcker finns arkiverade på Kungliga biblioteket. I vår boksamling finns ett tiotal kortare skrifter, bland annat «Erstagården i Nacka» (skriven 1995) med påskriften «PAF:s första försök på DATA». Några har blivit tryckta. Vi har exempelvis källmaterialet till boken *Ur det försvunna*, som gavs ut 1995.

Stockholms arkitektur

Under rubriken stadsplaner, byggande, arkitekter och bostäder återfinns ett exemplar av *acceptera*, en försvarsskrift för funktionalismen, där dess idéer sammanfattades. Boken kom ut 1931 och var ett kollektivt, osignerat arbete av arkitekterna Gunnar Asplund, Wolter Gahn, Sven Markelius, Eskil Sundahl och Uno Åhrén samt konsthistorikern Gregor Paulsson. Fogelströms exemplar har dessutom en dedikation av Uno Åhrén. Andra klassiker är arkitekten Vilhelm Klemmings skrift om

Stockholms framtid, från 1907, Gösta Jonsson och Ivar Ekstedts *Till kännedomen om Stockholms inre struktur år 1910* och Henrik Palmes föredrag om «Det större Stockholm». Något unikare är *Ur Ragnar Östbergs skissbok*, som blev tryckt i 250 exemplar.

Småtryck

Småtryck och urklipp finns från tunna häften från 1700-talet till blanka broschyrer från 1990-talet. Det är kanske det viktigaste materialet, eftersom det inte lika ofta sparas åt eftervärlden till skillnad från böcker. Som exempel visar rubriken «Kring Götgatan» en stor variation av småtryck. Där finns enkla informationsbroschyrer från olika verksamheter, som «Södergården på Götgatan», från 1994, «om Forsgrenska Medborgarhuset», från 1981, men också mer ovanliga tryck som *En inbjudan till husmödrar och självförsörjande kvinnor att använda Stockholms stads tvätt-hus, Götgatan 1* med särskilt inbjudningskort bifogat (från 1921) – huset

Omslag till *acceptera* av Asplund, G., m.fl., 1931.
Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Småtryck ur mappen
"Kring Götgatan".
Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

bebos numera av Stockholms stadsmuseum. Där finns också ett originalmanus av Fogelström till ett föredrag om Björns trädgård, 1960. Han har skrivit texten på maskin och häftat ihop det hela med ett grönt pappersomslag.

Fogelström har ibland valt att ur tidsskrifter och andra publikationer särskilja endast de avsnitt som handlar om Stockholm, vilka han sedan har häftat in med omslag. Ett exempel på detta är ett litet häfte med den handskrivna titeln «Sjömanssjukhus vid Tjärhovsgatan – 1837». Han har kopierat några sidor ur A.G. Oxehufvuds bok *Sjöfolkens belägenhet vid Handelsflottan i Sverige*.

Sedekildringar och deckare

Skönlitteratur med stockholmsmotiv är en stor avdelning, med 467 titlar. Den består av anonyma små berättelser som

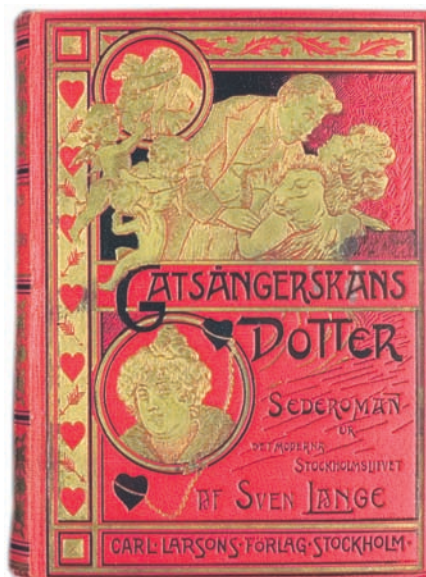
Sotritningar ur de eländas lif, Tosings resa till Norsborg, och kolportageromaner som Ridderstad, C. F., *Stockholms mysterier*. Sedekildringar med titlar som *Bakom fälda rullgardiner*, *På brottslig stig* och *Flickan från Berns salonger* samt deckare som Kerfves *Mordet på Södra Teatern* finns också med. De skönlitterära skrifterna har ofta fina omslag.

Det stockholmska arbetslivet

I ämnet företagshistorik återfinns många intressanta skrifter. Praktverket *Sveriges industriella etablissementer*, från 1872, har fina färgbilder av Stockholmsindustrier, de flesta nu försvunna. Mest ingående beskriven av alla verksamheter är antagligen öltillverkningen om vilken Samuel Bring har gett ut en rad böcker.

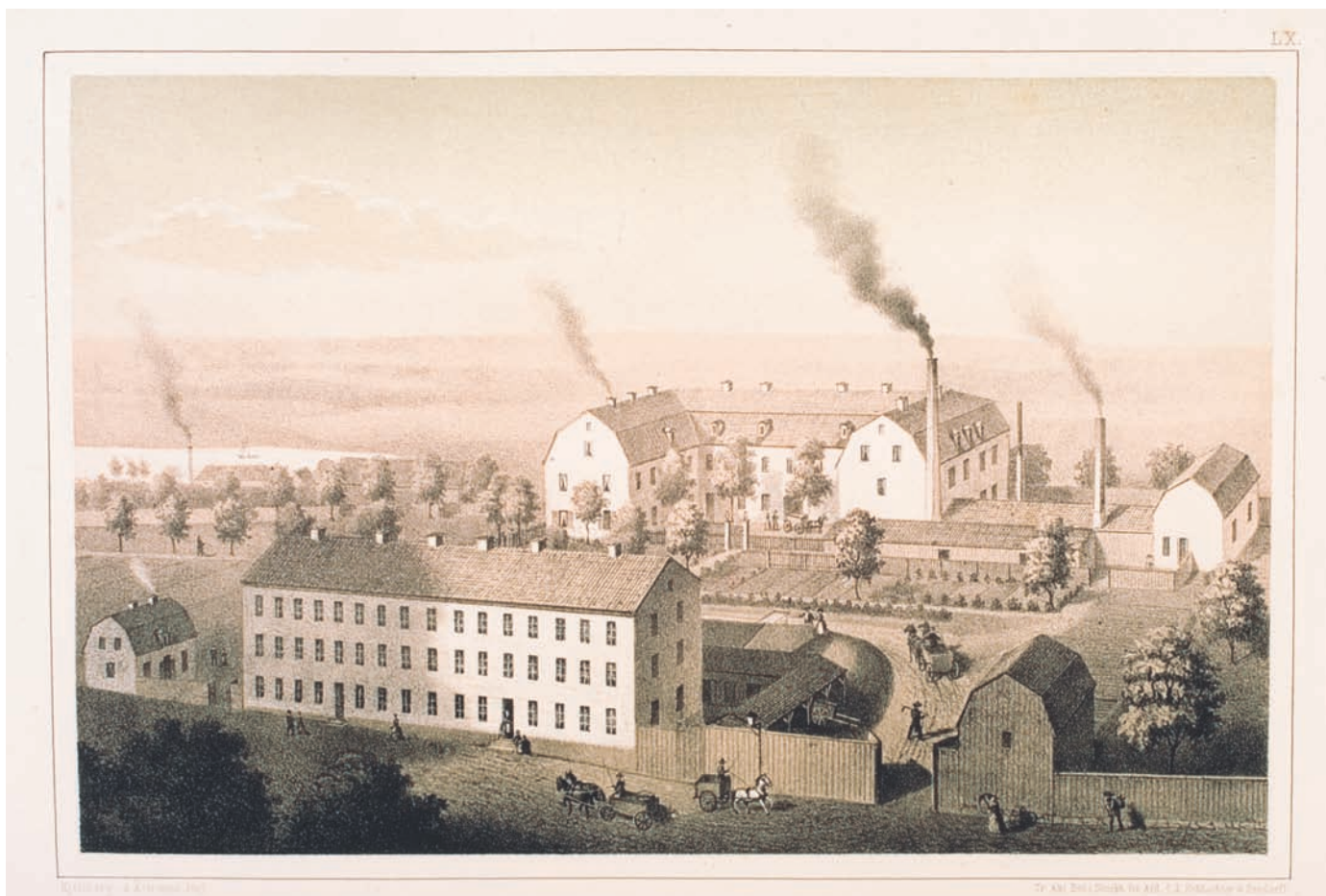
Den nyaste skrften i samlingen är Monica Erikssons (tidigare anställd på Stadsmuseet) *Södermalm: åtta kulturhistoriska vandringar*, från 1997.

Fogelströms samlande pågick alltså i omkring 32 år, nästan in i det sista.

Omslag till romaner och sedekildringar från
1800- och 1900-talen. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Ovan: *Ur Sveriges industriella etablissementer, Barnängens tekniska fabrik, 1872.*
Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

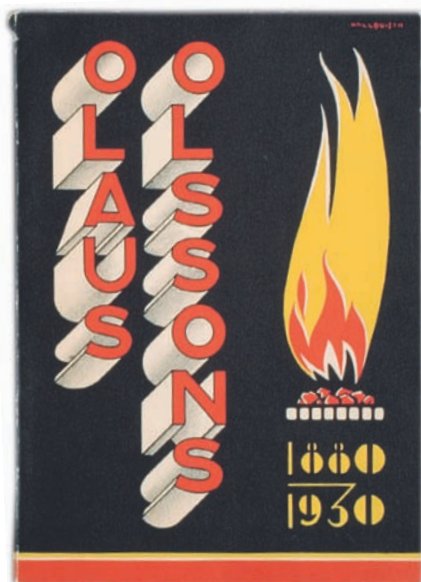
Nedan: *Ur Sveriges industriella etablissementer, Tanto sockerbruk, 1872.*
Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Källor

- Bodin, A., *Per Anders Fogelström. En bibliografi*, Stockholm 2004.
 Fogelström, P. A., *Hem till sist*, Stockholm 1993.
 Fogelström, P. A., *Stockholmiana*. Särtryck ur Biblis, Stockholm 1968.
 Fogelström, P. A., *Vägen till nuets stad*, Stockholm 1985.
 Kassman, C., *Per Anders Fogelström. Liv och litteratur. En biografi*, Stockholm 1986.
 Reberg, A., *Per Anders Fogelström. Stockholms förste älskare*, Stockholm 1997.

I Fogelströms samling återfinns företagshistoriker från både kända och mindre kända företag. Omslag till Olaus Olssons 1880–1930, 1930 och *En exposé över modern luftkultur och luftteknik: utgiven i anledning av Svenska Fläktfabrikens 25-årsjubileum*, 1945. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Kungörelser består av olika slags tillkännagivanden som beslutades av regeringen (formellt kungen). Sådana, främst från 1700-talet och början av 1800-talet, finns i stor mängd i samlingen. De kan handla om stölder, gators renhållning, kruthandel, förbud på övervåld mot främmande, etcetera. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Handkolorerad bild ur Bahr, J. F., *Handbok för resande*, 1841. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.

Den till formatet minsta skriften har titeln *Hjelpreda för lånsökande*. Ferdinand Tollin, illustratör och rabulist, gav 1845 ut skriften under pseudonymen J. L. Nygren. Det lilla häftet innehåller en förteckning över kända och okända procentare i Stockholm. Av de nämnda är ståthållaren på Stockholms slott, greve Claes Christer Horn, högst på rangskalan. Publikationen fick stor publicitet, två upplagor såldes slut inom fjorton dagar. Tollin dömdes för ärekränkning och valde att gå i landsflykt. Den lilla *Hjelpreda för lånsökande* konfiskerades. Foto: Britt Olstrup 2005, SSM.